

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

ISSN: 2148-2292

12 (2) 2025

Academic Journal of History and Idea

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş tarihi | Received: 11.04.2025

Kabul tarihi | Accepted: 24.04.2025

Yayın tarihi | Published: 25.04.2025

Mirzahan Egamberdiyev

<https://orcid.org/0000-0002-1022-0483>

Associate Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Faculty of Oriental Studies, Department of Turkish Studies and History of Eastern Countries, Almaty, Republic of Kazakhstan, mirzahan.egamberdiyev@gmail.com

Aiman Azmukhanova

<https://orcid.org/0000-0001-9535-7851>

Associate Professor, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Faculty of International Relations, Department of Oriental Studies, Astana, Republic of Kazakhstan, Corresponding author: aimanazmukhanova@gmail.com

Atıf Künyesi | Citation Info

Azmukhanova, A. & Egamberdiyev, M. (2025). Kazak Halkının Şikayetlerine Göre 20 Yüzyılın Başında Çarlık Rusya'nın İskân Politikası. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 12 (2), 922-943.

Kazak Halkının Şikayetlerine Göre 20 Yüzyılın Başında Çarlık Rusya'nın İskân Politikası

Öz

20. yüzyılın başlarında Çarlık Rusyası'nın Kazak Bozkırlarında yürüttüğü iskân politikaları, yalnızca demografik yapıyı değil, aynı zamanda Kazak toplumunun sosyo-politik düzenini de derinden etkilemiştir. Bu çalışmada, özellikle Kazak halkının şikayetleri temel alınarak Çarlık Rusya'nın iskân politikalarının içeriği, uygulanma biçimleri ve toplumsal yansımaları analiz edilmektedir. Konunun seçilmesinin nedeni, Kazak-Rus ilişkileri çerçevesinde iskân sürecinin bugünkü sosyo-tarihsel yapı üzerindeki etkilerinin daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlamaktır. Bu bağlamda araştırmanın amacı, Çarlık döneminde yürütülen iskân politikalarının yerli Kazak nüfus üzerindeki sonuçlarını ortaya koymak ve dönemin yönetim uygulamalarına dair hukuki ve idari çerçeveyi analiz etmektir. Çalışmanın hipotezi, Çarlık yönetiminin Türkistan'daki idari ve iskân politikalarının, Kazak halkının sosyo-ekonomik haklarını göz ardı ederek bölgeyi Rus köylüler lehine dönüştürmeye yönelik sistematik bir strateji olduğudur. Araştırma, K. K. Palen'in 1908 tarihli senatör incelemesi, dönemin hukuki

belgeleri ve yerel halkın şikayet dilekçeleri üzerinden ilerlemektedir. Teorik olarak “sömürgeci yeniden yapılandırma” yaklaşımı temel alınmakta; yöntem olarak ise tarihsel analiz, belge incelemesi ve karşılaştırmalı değerlendirme teknikleri kullanılmaktadır. Sonuç olarak, P. Stolipin’in reformlarının sadece ekonomik bir yeniden iskân girişimi değil, aynı zamanda Çarlık Rusyası’nın Türkistan’daki egemenliğini pekiştirmeye yönelik bir araç olduğu ortaya konulmuştur. Kazak halkının yoğun şikayetleri, bu politikaların meşruiyetine karşı gelişen toplumsal tepkilerin ve kimlik mücadelesinin tarihsel belgelerle desteklenen yansımasıdır.

Anahtar kelimeler: Çarlık Rusyası, Iskân Politikası, Kazak Halkı, Türkistan, K. K. Palen İncelemesi, P. Stolipin Reformları

According to the Complaints of the Kazakh People, the Resettlement Policy of Tsarist Russia at the Beginning of the 20th Century

Abstract

The resettlement policies of Tsarist Russia in the Kazakh Steppes at the beginning of the 20th century deeply affected not only the demographic structure, but also the socio-political order of Kazakh society. This study analyses the content, implementation and social repercussions of Tsarist Russia's resettlement policies based on the complaints of the Kazakh people. The reason for the selection of the subject is to contribute to a deeper understanding of the effects of the resettlement process on today's socio-historical structure within the framework of Kazakh-Russian relations. In this context, the aim of the research is to reveal the consequences of the settlement policies carried out during the Tsarist period on the indigenous Kazakh population and to analyse the legal and administrative framework of the administrative practices of the period. The hypothesis of the study is that the administrative and settlement policies of the Tsarist administration in Turkestan were a systematic strategy to transform the region in favour of Russian peasants, disregarding the socio-economic rights of the Kazakh people. The research is based on K. K. Palen's senatorial study of 1908, legal documents of the period and petitions of complaints of the local population. The theoretical approach is based on the ‘colonial restructuring’ approach, and the methodology is based on historical analysis, document analysis and comparative evaluation. As a result, it is shown that P. Stolypin's reforms were not only an attempt at economic resettlement, but also a means of consolidating Tsarist Russia's rule in Turkestan. The intense complaints of the Kazakh people are the reflection of the social reactions against the legitimacy of these policies and the struggle for identity, supported by historical documents.

Keywords: Tsarist Russia, Resettlement Policy, Kazakh People, Turkestan, K. K. Palen Study, P. Stolypin Reforms

Giriş

20. yüzyılın başlarında Çarlık Rusya’nın Türkistan’daki iskân politikaları, bölgenin demografik yapısında köklü değişimlere yol açmış ve yerel halk üzerinde derin etkiler

bırakmıştır. Bu politikalar, ekonomik ve idari kontrolü pekiştirmek amacıyla Rus köylülerinin geniş arazilerine yerleştirilmesini öngörmüş, yerel Kazak halkının ise kadim topraklarından mahrum bırakılmasına neden olmuştur (Venjukov, 1860). Bu süreç, yalnızca nüfusun fiziksel yer değiştirmesini değil, aynı zamanda yerel toplulukların sosyal, kültürel ve ekonomik düzenlerinde büyük bir dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Ancak şimdiye kadar yapılan çalışmalar, büyük ölçüde Çarlık Rusya'sının resmi belgelerine ve yönetimin sahadaki gözlemlerine dayanmış, Kazak halkının doğrudan dile getirdiği şikayetlere gereken önemi vermemiştir. Bu çalışma, Çarlık Rusya'nın iskân politikalarını, Kazak halkının şikayetlerini esas alarak incelemekte ve mevcut literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

Çarlık Rusya'nın iskân politikalarının amaçlarını ve uygulama biçimlerini anlamak, dönemin bazı temel resmi raporlarının araştırılmasıyla mümkün olmaktadır. Bu bağlamda, Türkistan bölgesine dair üç ana rapor dikkat çekmektedir. İlki, "*Türkistan Bölgesinde İskân Meselesi*" başlıklı çalışma, Sır Derya, Semerkand ve Fergana bölgelerindeki iskân politikalarının stratejik yönlerini detaylandırmaktadır. Raporda, yerel halkın topraklarının nasıl sistematik bir şekilde elden çıkarıldığı ve bu arazilerin Rus göçmenlere tahsis edildiği açıkça ifade edilmektedir (Kaufman, 1910). İkincisi, 1910 yılında Çarlık Rusya Göçmenler İdaresi'nde özel görevli memur olan N. Gavrilov'un Türkistan'a yaptığı inceleme gezisine dair hazırladığı rapordur. N. Gavrilov'un bu raporu, iskân politikalarının sahadaki uygulanma biçimini ve yerel halk üzerindeki etkilerini ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktadır. Üçüncü belge ise 1912 yılında Türkistan bölgesinde gerçekleştirilen denetim sonucunda senatör ve hofmeyster Kont K. K. Palen tarafından hazırlanan rapordur (Palen, 1910). K. K. Palen'in raporu, iskân politikalarının yol açtığı sosyal ve ekonomik sorunlara kapsamlı bir bakış sunmaktadır.

Bu raporların yanı sıra, P. Skriplyov'un "Çimkent Uyezi'nde¹ İskân Edilen Göçmenlerin Ekonomik Durumu" başlıklı çalışması, iskân edilen Rus göçmenlerin karşılaştığı ekonomik

---

¹ 1775 yılından itibaren uezd, Rus İmparatorluğunda alt düzeydeki idari, adli ve mali birim olarak tanımlanmıştır. Uezdlerin idari merkezi genellikle bir uezd şehri, kazak avulu (köy) ya da bir askeri karakol olmuştur. Rus İmparatorluğu'nun geniş topraklarında idari yapı, hem İmparatorluk döneminde hem de Sovyetler Birliği'nin 20. yüzyıldaki varlığı boyunca birçok kez yeniden düzenlenmiş ve değişikliklere uğramıştır. Uezd sistemi, bölgesel yönetimde merkeziyetçi politikaların bir parçası olarak tasarlanmış ve yerel idarenin işleyişinde önemli bir rol oynamıştır. Bu sistem, yerel halkın vergi toplama, kamu düzeninin sağlanması ve yargı süreçlerinin yürütülmesi gibi alanlarda İmparatorluk yönetimine bağlanmasını kolaylaştırmıştır. Aynı zamanda, uezdlerin idari sınırlarının belirlenmesi, bölgenin coğrafi ve demografik özelliklerine göre şekillendirilmiştir. Geniş bilgi için bkz. (Vışoçayşe

zorlukları ve yerel Kazak halkının bu süreçte yaşadığı mağduriyetleri detaylı bir şekilde ele almaktadır. P. Skriplov'un çalışması, iskân politikalarının yerel halk üzerindeki ekonomik etkilerini anlamak açısından önemli bir kaynak niteliğindedir (Skriplov, 1909). Bu çalışmanın odak noktası, Kazak halkının doğrudan yerel Çarlık yönetimine sunduğu şikayet belgeleridir. Bu belgeler, halkın iskân politikalarının yol açtığı sorunları hangi şekillerde dile getirdiğini ve yerel yönetimlerden ne tür taleplerde bulunduğunu anlamak açısından son derece değerlidir. Arşiv belgelerinin büyük bölümü, Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi'nin 64 numaralı fonunda tespit edilmiştir. Bu fonda yer alan belgeler, özellikle 1884-1891 yıllarındaki idari reformların ardından tüm yönetim yetkisinin resmî olarak Çarlık Rusyası idaresine geçmesi ve geleneksel Kazak mahkemelerinin tamamen kaldırılması sonucunda, yerli Kazak nüfusun Rus idaresine ve içişleri organlarına yönelttiği şikayetlerin çokluğuyla dikkat çekmektedir. Belgeler, Kazak halkının sadece topraklarının yasa dışı yollarla ellerinden alınmasından, aynı zamanda yürütülen yoğun Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma politikalarından da şikayetçi olduğunu açıkça göstermektedir. Bu arşiv materyalleri, Çarlık Rusyası'nın sömürgeci yönetim anlayışını, yerel topluma yönelik uygulamalarını ve bu uygulamaların halk nezdinde nasıl algılandığını anlamak açısından büyük bir bilimsel öneme sahiptir. Söz konusu belgeler, imparatorluğun iskân ve asimilasyon politikalarının içsel mantığını ve sömürge yapısını ortaya koyan birincil kaynaklar niteliğindedir.

Araştırma, şikayet belgelerinin yanı sıra, karşılaştırmalı bir perspektif sunmak amacıyla Çarlık Rusya yönetiminin saha raporlarını, Rus Coğrafya Cemiyeti'nin yayımladığı materyalleri ve bölgedeki "*kullanılmayan bozkırları*" inceleyen Rus araştırmacıların çalışmalarını da kapsamaktadır. Bu kapsamlı yaklaşım, iskân politikalarının yalnızca yerel halk üzerindeki etkilerini değil, aynı zamanda bölgedeki demografik ve ekonomik dönüşümlere olan katkılarını da aydınlatmaktadır. Böylelikle, bu çalışma Türkistan tarihine dair yeni bir anlayış geliştirilmesine katkı sağlamayı ve iskân politikalarının tarihsel bağlamını daha derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır.

1. Türkistan'da Çarlık Rusya'sının İdari Yapılandırma ve Yönetim Politikalarının Hukuki Temelleri

---

odobrennoe 18 iyunya 1908 g. osoboe nastavlenie senatoru, naznachennomu po Vışoçayşemu poveleniyu k proizvodstvu revizii Turkestanskogo kraya 1908). 18 Haziran 1908 tarihinde Yüce Onay ile kabul edilen, Türkistan bölgesinde denetim yapılması için Yüce Emir ile atanan senatöre özel talimat (Türkistanskiye Vedomosti Gazetesi, 1908).

Türkistan topraklarının idaresini düzenlemek amacıyla Çarlık Rusya'sı tarafından geliştirilen ilk resmi belge, 6 Ağustos 1865 tarihinde İmparator II. Aleksandr tarafından onaylanan "*Türkistan Bölgesi İdaresi Hakkında Geçici Düzenleme*" olmuştur (TsGA RK. F.64. Op.1. D.4720. L.368). Bu düzenleme, yeni işgal edilen topraklarda "*huzur ve güvenliğin sağlanması için idare ilkelerinin belirlenmesi*" amacıyla hazırlanmıştır. Söz konusu düzenleme, askeri yönetimi merkeze almış, tüm idari yetkileri askeri otoritelerin elinde toplamıştır. Sivil idareye yalnızca yerel halk üzerinde genel bir denetim görevi verilmiş, ancak bu denetim yerel halkın iç işlerine, toprak ilişkilerine ve hukuki düzenine müdahale yetkisi içermemiştir.

Çarlık Rusya'sının Türkistan üzerindeki genişleme politikaları, bölgenin coğrafi sınırlarının sürekli büyümesine neden olmuş ve bu durum, mevcut idari ve yasal düzenlemelerin yeniden gözden geçirilmesini zorunlu hale getirmiştir. Bu bağlamda, 1867 tarihli "*Sırderya ve Semireçye (Yedisu) Bölgelerinin Yönetimi Hakkında Düzenleme*" ile 1886 tarihli "*Türkistan Bölgesi Yönetimi Hakkında Düzenleme*" gibi önemli belgeler hazırlanmıştır (TsGA RK. F.25. Op.1. D.2946. L.43). Bu düzenlemeler, "*askeri-halk yönetimi*" ilkesine dayanmaya devam etmiş, ancak bölge idaresine yönelik önemli kısıtlamalar getirmiştir.

Özellikle, 1886 tarihli düzenleme, Türkistan Genel Valisi'nin yetkilerini önemli ölçüde sınırlandırmıştır. Genel Vali'nin yetkilerini denetlemek ve idari karar alma süreçlerine katılmak amacıyla bir Danışma Kurulu oluşturulmuştur. Bu kurul, bölge yönetimine ilişkin yasama inisiyatifine sahip olmuş, toprak düzeni ve ekonomik meselelerde karar alma yetkisi kazanmıştır (Gosudarstvennaya Duma. Tretiy sozyv. Stenografiçeskiye otçety, 1910). Ayrıca, düzenleme, dış politika alanında da önemli değişiklikler getirmiştir. Ocak 1886'da kurulan Rus İmparatorluğu'nun Buhara'daki Siyasi Temsilciliği, Dışişleri Bakanlığı'na bağlı bir organ olarak faaliyet göstermeye başlamış ve Rus-Buhara ilişkilerinde resmi bir temsilci görevi üstlenmiştir (TsGA RK. F.25. Op.1. D.2682. L.22). 1886 tarihli düzenlemenin hazırlanma süreci oldukça uzun bir dönemi kapsamıştır. Bu süreç, 1868 yılında Türkistan'ın ilk genel valisi K. P. von Kaufman döneminde başlamış, ardından M. G. Çernyayev ve N. O. Rozenbah yönetimlerinde devam ederek Haziran 1886'da tamamlanmıştır. Toplamda 18 yıl süren bu yasal düzenleme süreci, Türkistan'ın idari yapısının yeniden şekillendirilmesi ve Rus İmparatorluğu'nun bölgedeki hâkimiyetini pekiştirme çabalarını yansıtmaktadır (TsGA RK. F.8. Op.1. D.27. L.1). Böylelikle, 1886 tarihli "*Türkistan Bölgesi Yönetimi Hakkında Düzenleme*" bölgenin idari sistemini standartlaştırmayı ve Rus İmparatorluğu'nun merkeziyetçi yönetim ilkelerine uygun hale getirmeyi amaçlayan temel bir hukuki belge olarak tarihteki yerini almıştır. Bu düzenleme, yalnızca Türkistan'ın idari yapısının değil, aynı

zamanda Rusya'nın Türkistan üzerindeki stratejik ve siyasi hedeflerinin de bir yansıması olarak değerlendirilmektedir.

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Türkistan Genel Valiliği'ndeki idari bölünmelerde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Zerafşan Dairesi, Semerkand Bölgesi'ne dönüştürülmüş, Amuderya Şubesi Sırderya Bölgesi'ne bağlanmıştır. 1876 yılında Hokand Hanlığı'nın güney kısmından oluşturulan Fergana Bölgesi ise değişmeden kalmıştır. Türkistan'ın asıl bölgeleri olarak kabul edilen Semerkand, Sırderya ve Fergana bölgeleri, dönemin idari yapısını temsil etmiştir (TsGA RK. F.29. Op.1. D.60. L.25-26). Semireçye Bölgesi, daha önce Türkistan Genel Valiliği'ne bağlıyken, 1882 yılında bu yapıdan çıkarılmış ve Bozkır Genel Valiliği'ne dahil edilmiştir. Türkistan bölgeleri arasında en genç olanı ise 19. yüzyılın sonlarına doğru, 1881 yılında kurulan Transkafkasya Bölgesi'dir. Bu bölge, 1890 yılına kadar Kafkasya Genel Valiliği'ne bağlı kalmış, 1899 yılında ise Türkistan Genel Valiliği'ne dahil edilmiştir (Sedel'nikov, 1907). Bu idari değişiklikler neticesinde, 20. yüzyılın başlarında yeni oluşturulan bu idari birimlerin yönetiminin düzenlenmesi gerekliliği ön plana çıkmıştır. Türkistan'daki yerel Çarlık idaresinin, özellikle genel valinin yetkilerinin daraltılması, bölgede yeni bir yönetim düzenine olan ihtiyacı açıkça ortaya koymuştur. Rusya'nın merkezinde oluşturulan Maliye Bakanlığı, Tarım ve Devlet Arazileri Müdürlüğü ve Göçmenlik İdaresi gibi kurumlar, yalnızca merkeze bağlı olarak çalışmış ve Türkistan ekonomisine müdahalede bulunmuştur (Şkapskiy, 1906). Bu kurumların temel amacı, işgal edilen bölgelerin doğal ve ekonomik kaynaklarını detaylı bir şekilde incelemek, yeni bir yönetim biçimi geliştirmek, Türkistan topraklarını Rus köylüleriyle doldurarak bölgenin demografik yapısını değiştirmek ve nihayetinde Türkistan'ı tam anlamıyla Rusya'ya bağlamaktır. Özellikle Göçmenlik İdaresi, yerel halkın topraklarına el koyarak bu alanlara Rus nüfusu yerleştirme politikalarını yürütmüş ve böylelikle bölgenin Rusya'nın kontrolü altına alınmasına katkıda bulunmuştur. Bu politikalar, yalnızca kaynakların sömürülmesini değil, aynı zamanda bölgenin sosyo-ekonomik yapısının değiştirilmesini ve uzun vadede Rus egemenliğinin kesinleşmesini amaçlamıştır.

2. 1908 Yılı Senatör K. K. Palen İncelemesi Kapsamında Türkistan'ın İdari Düzeni ve Çarlık Rusyası'nın İşgal Politikası

Türkistan Genel Valiliği ve özellikle bölgenin en az araştırılmış kısmı olan Trans-Hazar Bölgesi hakkında daha kapsamlı bilgi edinme gerekliliği, 1908 yılında Rus İmparatorluğu için kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu bağlamda, 8 Mart 1908 tarihinde II. Nikolay, Türkistan bölgesinde yeni bir senatör denetimi yapılmasına karar vermiştir (Doniç, 1928). Bu karar, Türkistan'ın idaresine dair alınacak yeni düzenlemelere temel oluşturacak nitelikteydi. Denetim

süreci, gizli danışman Nesterovskiy'nin başkanlık ettiği Özel Bakanlıklar Arası Komisyon'un çalışmalarını geçici olarak durdurmuş ve senatör denetiminin sonuçlarının beklenmesini öncelik haline getirmiştir. Nihayetinde, 18 Haziran 1908'de yayımlanan özel bir imparatorluk kararnamesiyle, bu kritik görevin başına deneyimli bir Rus devlet adamı olan Senatör ve Gofmeyster Kont K. K. Palen atanmıştır (TsGA RK. F.R-1414. Op.1. D.11. L.30). K. K. Palen, Rusya'nın Türkistan'daki *"uygarlık misyonuna"* olan inancıyla tanınan bir şahsiyetti. Denetim sonuçları üzerine hazırladığı raporunda, Rus yönetiminin Türkistan'a getirdiği *"evrensel uygarlığı"* şu şekilde ifade etmiştir: *"Türkistan'a demiryolları, telgraf, posta hizmetleri, yeni tarım bitkileri ve işleme sanayisini getirerek bu bölgeyi Avrupa ile bütünleştirdik ve küresel ticaret sistemine dahil ettik"* (TsGA RK. F.R-9. Op.1. D.56. L.1-6). Ancak, K.K. Palen'in yazılarında da vurguladığı gibi, bu *"uygarlık misyonu"* yalnızca ideolojik bir çerçeveye sınırlı kalmamış, Rus İmparatorluğu'na somut ekonomik ve stratejik faydalar sağlamıştır. Raporda, Türkistan'ın Rusya için iki temel açıdan önem taşıdığı belirtilmiştir: birincisi, maliye politikası açısından devlet gelirlerinin kaynağı ve Rusya'nın iç üretim ürünleri için yeni bir pazar olarak; ikincisi ise nüfus fazlasının Merkezi Rusya'dan Türkistan'a taşınması için bir fırsat olarak (Ksenjik, 2015). Ancak, K. K. Palen'in denetim süreci boyunca gördüğü yerel koşullar ve yönetim uygulamaları, bu *"uygarlık misyonuna"* olan inancını kısmen sarsmıştır.

Denetim süreci boyunca Senatör K. K. Palen, Rus hükümetinden olağanüstü yetkiler ve geniş sorumluluklar almıştır. Adalet Bakanlığı tarafından kendisi için özel olarak hazırlanmış talimatlarda, Türkistan bölgesindeki tüm hükümet ve kamu kurumlarının denetime tabi tutulacağı belirtilmiştir. İstisna yalnızca Ortodoks ruhban yönetimi ve askeri birlikler için yapılmıştır. Denetimin ana hedefleri arasında, bölgenin mevcut durumunu kapsamlı bir şekilde araştırmak, Türkistan'ın yönetimine ilişkin yeni bir yasal düzenleme için gerekli materyalleri sağlamak ve bölgenin İçişleri Bakanlığı'nın idaresine devredilmesi için uygun şartları belirlemek yer almıştır. Ayrıca, denetim sırasında yerel idarenin hataları ve suiistimalleri de tespit edilip raporlanmıştır. K. K. Palen'e verilen özel yetkiler arasında, genel vali ve askeri valiler tarafından yayımlanan genel emir ve düzenleyici yazıları iptal etmek, denetlenen kurumların memurlarını suçlamada bulunarak görevden uzaklaştırmak ve yargılamak gibi olağanüstü yetkiler yer almıştır. Bu yetkiler, Türkistan bölgesindeki idari reformların ne denli ciddi bir gereklilik olduğunu açıkça ortaya koymaktadır (Kozahmetov, 1999). Senatör K. K. Palen önderliğinde yürütülen 1908 Türkistan incelemesi, alanında uzman bir ekip tarafından gerçekleştirildi. K. K. Palen'in anılarında belirttiği üzere, komisyon çalışmaları için *"kişisel olarak tanıdığı ve güvendiği genç memurlardan oluşan bir ekip"* topladı (Palen, 1910, s. 42).

Bu ekipte, özellikle savcılık ve yargı teşkilatlarından uzmanlar bulunuyordu. Petersburg gazetesi “*Birjevyje Novosti*”, K. K. Palen’in Adalet Bakanlığı’na sunduğu 27 kişilik ekip listesini yayımladı. Ayrıca, taşra mahkemelerinden savcılar ve hâkimler de komisyona dâhil edilmişti. Türkistan’a vardığında ise K. K. Palen, özellikle tarım alanında yerel uzmanları da ekibine kattı. Haziran 1908’de Taşkent’e ulaşan K. K. Palen ve yardımcıları, bölgede görkemli bir şekilde karşılandı.

Komasyon, Türkistan’daki çalışmalarına 18 Temmuz 1908’de başladı. İnceleme süreci iki aşamaya ayrılabilir: İlk aşama, Temmuz 1908’den Aralık 1908’in sonuna kadar sürdü ve bu dönemde komasyon üyeleri bölgenin beş ana idari biriminde detaylı incelemeler yaptı. Bu aşamadan sonra K. K. Palen ve ekibi birkaç aylığına St. Petersburg’a döndü. İkinci aşama ise 13 Nisan 1909’da başladı ve 18 Haziran 1909’da sona erdi. Komasyon üyeleri, her biri birkaç kişiden oluşan gruplara ayrılarak bölgedeki yerel idari birimlerde detaylı denetimler gerçekleştirdi (Palen, 1910). Çalışmalar sırasında tarım ve toprak kullanımı ile ilgili mevcut istatistiklerin yetersiz olduğu fark edildiğinde, K. K. Palen’in talimatıyla kendi yöntemlerine dayalı bir saha araştırması başlatıldı. Bu kapsamda, komasyon üyeleri tarafından hazırlanan özel bir “*Senatör Revizyonu Anketi*” aracılığıyla köy düzeyinde ayrıntılı bir nüfus sayımı ve tarımsal analiz yapıldı.

Bu çalışmalar sırasında, Türkistan’ın coğrafi ve iklimsel çeşitliliği göz önünde bulundurularak farklı tarımsal üretim biçimlerini ve arazi kullanım yöntemlerini temsil eden bölgeler seçildi. Araştırmalar, vadiler, yarı-bozkır, bozkır, dağ etekleri ve dağlık alanlar gibi beş farklı coğrafi bölgede yürütüldü. Saha çalışmaları, özellikle bölgenin üç ana idari birimi olan Sırderya, Fergana ve Semerkand vilayetlerinde yoğunlaştı. Toplamda, 15 kazadan 12’sinde ve 29 farklı volostta² anketler yapıldı. Bu süreç, Türkistan’daki tarımsal ve ekonomik faaliyetlerin kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlamış, bölgenin sosyo-ekonomik yapısına dair yeni bir bilgi kaynağı yaratmıştır. K. K. Palen başkanlığındaki bu titiz çalışma, Türkistan yönetimi için yeni bir yasal çerçeve oluşturma çabalarına da katkı sağlamıştır.

Senatör K. K. Palen’in 1908 yılında Türkistan’da gerçekleştirdiği araştırmaları, bölgenin sosyo-ekonomik yapısının sistematik bir şekilde analiz edilmesini ve işgal yönetiminin

---

²“Volost” (волость) kelimesi, “iktidar, ülke, bölge” anlamında, Eski Rusça’daki *voloděti* (володѣти – sahip olmak, yönetmek) fiilinden türemiştir. Tarihsel süreçte anlamı değişen volost, belirli bir bölgeyi ifade eden idari bir birimdir. 1861 tarihli Reform Kararnamesi’ne göre, volost köylü sınıfına ait en alt düzeydeki yerel özyönetim birimi olarak tanımlanmıştır; 1874’ten itibaren köylü işlerinden sorumlu uyezd meclislerinin, 1889’dan itibaren ise zemstvo reislerinin idaresine bağlanmıştır. Geniş bilgi için bkz. (Palen, 1909).

“modernizasyonuna” yönelik stratejik bir çerçevenin oluşturulmasını hedefleyen en önemli girişimlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Çar II. Nikolay’ın 18 Haziran 1908 tarihinde onayladığı özel talimatname doğrultusunda başlatılan bu revizyon, sadece Türkistan’ın mevcut durumunu değerlendirmekle kalmamış, aynı zamanda Rusya İmparatorluğu’nun Türkistan’daki işgal yönetimini geliştirme ve bölgenin zenginliklerini Rus nüfusunun hizmetine sunma hedeflerini de detaylandırmıştır (Palen, 1910). Bu bağlamda, K. K. Palen’in başkanlığındaki komisyon tarafından hazırlanan raporlar, Türkistan’ın yönetiminde yapılması gereken reformları belirleyen ve bölgeye yönelik yeni politikaların uygulanmasında kritik bir bilgi kaynağı olmuştur.

K. K. Palen’in hazırladığı kapsamlı raporlar ve iki ciltlik “*Materyali k Kharakteristike Narodnogo Khozyaystva v Turkestane*” (Türkistan’daki Halk Ekonomisinin Özelliklerine İlişkin Materyaller) başlıklı eseri, Rusya İmparatorluğu’nun Türkistan’daki işgal politikalarını daha etkin bir şekilde yürütmesine olanak sağlayacak veriler sunmuştur. Bu çalışmalar, Türkistan’ın tarım, arazi kullanımı ve ekonomik potansiyeliyle ilgili detaylı istatistiksel bilgiler içermiş, ayrıca Rus göçmenlerin bölgeye yerleşimini kolaylaştıran önerilerle donatılmıştır. Revizyon sırasında bölgenin farklı coğrafi ve iklimsel özellikleri dikkate alınarak yapılan incelemeler, tarımsal üretim ve arazi kullanımının yanı sıra yerel halkın ekonomik faaliyetlerinin düzenlenmesine yönelik çok yönlü bir yaklaşım geliştirilmesini mümkün kılmıştır. Palen’in liderliğinde yapılan bu detaylı değerlendirmeler, bölgedeki yerleşim politikalarının ve işgalin ekonomik sonuçlarının şekillendirilmesinde hayati bir rol oynamıştır.

3. Kazak Halkının Şikâyetleri ve Rus Göçmenlerinin Kazakistan’a Yerleştirme Politikası

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Kazak topraklarına Rus göçmenlerinin yerleşimi, Çarlık Rusya’nın işgal politikalarının geniş ölçekli ve stratejik bir boyut kazandığı tarihsel bir dönemdir. Bu süreç, yalnızca Rusya’nın sömürgeci yayılma stratejilerini değil, aynı zamanda Kazak bozkırlarının sosyal, ekonomik ve demografik yapısında köklü değişimlere yol açan bir dönüşümü ifade etmektedir. Çarlık yönetiminin arşiv belgeleri, basılı materyaller ve göçmen yerleştirme komisyonlarının raporları dikkatle incelendiğinde, bu belgelerin büyük ölçüde Rus İmparatorluğu’nun çıkarlarını merkeze alan tek taraflı bir bakış açısıyla hazırlandığı görülmektedir (Stetkeviç, 1899, s. 24). Ancak, yerel göçebe halkın şikâyetleri ve itirazları dikkate alındığında, Rus göçmen yerleşimlerinin yalnızca bir “medenileştirme” politikası değil, aynı zamanda yerel halkın topraklarını zorla elinden alma ve bu toprakların yeniden tahsisi sürecini ifade ettiği daha net bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, konunun yerel halkın

perspektifinden incelenmesi, araştırmanın bilimsel ve toplumsal önemini önemli ölçüde artırmaktadır.

Rus göçmenlerinin Kazak topraklarına yerleşim süreci, özellikle 6 Temmuz 1904 tarihli yasa ve Stolipin³ reformları ile hız kazanmıştır. Stolipin reformları, Orta Rusya'dan gelen köylülerin Kazak topraklarına kitlesel şekilde yerleştirilmesini ve böylece imparatorluk sınırlarının ekonomik ve stratejik açıdan yeniden şekillendirilmesini hedeflemiştir. Ancak, yerleşim süreci başlangıçta son derece plansız ve düzensiz bir şekilde yürütülmüştür (Pereudina, 1981). Örneğin, Çarlık yönetiminin *“Türkistan bölgesinin yönetimi hakkında düzenleme”* başlıklı yönetmeliklerinde, yerel halkın topraklarının korunacağına dair taahhütler yer almasına rağmen, bu vaatler uygulamada büyük ölçüde ihlal edilmiştir. Göçmen yerleştirme faaliyetleri sırasında tarıma elverişli olmayan topraklar göçmenlere tahsis edilmiş, bu da göçmenlerin büyük bir kısmının uyum sağlayamadan bölgeyi terk etmesine neden olmuştur (Voşçinin, 1914). K. K. Palen tarafından 1909 yılında hazırlanan raporlar, bu süreçteki plansızlığı ve yerel halkın ekonomik düzenine yönelik tahribatı açıkça ortaya koymuştur. K.K. Palen, bu raporlarında göçmen yerleştirme politikasını *“tam bir kaos”* olarak nitelendirmiş ve sürecin ciddi bir revizyona ihtiyaç duyduğunu vurgulamıştır. Buna ek olarak, K. K. Palen'in incelemeleri ve diğer resmî belgeler, yerel halkın tarımsal bilgi ve becerilerinin birçok bölgede Rus göçmenlerden daha yüksek bir seviyede olduğunu ortaya koymuştur (Abaşın, 2015). Bu durum, Rusya İmparatorluğu'nun siyasi ve bürokratik çevrelerinde işgal politikasının uygulanabilirliği ve yerel halk üzerindeki etkileri konusunda tartışmalara neden olmuştur. Örneğin, resmî belgelerde sıkça dile getirilen, *“Bölgede geniş toprakları Rus nüfusu olmadan bırakabilir miyiz?”* ve *“Yerel halkın tepkisi karşısında imparatorluk otoritesini nasıl koruyabiliriz?”* gibi sorular, Çarlık yönetiminin işgal politikalarının arkasındaki stratejik endişeleri açıkça göstermektedir (Polnoe sobranie Zakonov Rossiyskoy imperii, 1891). Bu bağlamda, işgal politikalarının bir yandan imparatorluk çıkarlarını merkeze alırken, diğer yandan yerel halkın ekonomik ve toplumsal düzenine zarar verdiği gerçeği göz ardı edilemez.

---

³ Petr Arkadyeviç Stolipin, II. Nikolay döneminde önemli görevler üstlenmiş Rus devlet adamı ve reformcudur. 1906 yılında İçişleri Bakanı ve ardından Bakanlar Kurulu Başkanı olarak atanan Stolypin'in ismiyle anılan tarım reformu, aynı yıl yürürlüğe girmiş ve 1917'de Geçici Hükûmet tarafından iptal edilmiştir. Bu reform, Çarlık Rusyası'nın sömürgeci tarım ve yerleşim politikalarının bir parçası olarak Kazak topraklarının yerleşim bölgelerine ayrılmasını ve "fazla" arazilerin Rus, Kazak ve Ukraynalı göçmen ailelere dağıtılmasını öngörmüştür. Her aileye 15 sotok (arazi ölçü birimini ifade eder ve 1 corka = 100 metrekareye karşılık gelir) arazi tahsis edilirken, kalan topraklar devlet mülkiyetine geçirilmiş, bu durum Kazakların geleneksel hayvancılık sistemini zayıflatmış ve sosyoekonomik yapıyı derinden etkilemiştir. Geniş bilgi için bkn. (Stolypin & Krivoşein, 1911).

Yedisu bölgesinde Rus köylülerinin Kazak bozkırlarına yerleştirilmesi politikası, bölgenin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısını derinden etkileyen bir dönüşüm sürecini tetikledi. Kazak halkı, tarihî topraklarının ellerinden alınmasını meşru görmeyerek bu süreç hem pasif direnişle hem de organize silahlı mücadelelerle tepki gösterdi (Geyer, 1893). Yerli halk, iskân politikalarının ekonomik dengeleri bozduğunu ve geleneksel toprak mülkiyeti sistemlerini ihlal ettiğini ileri sürerken, bu şikayetler çoğunlukla merkezi hükümet tarafından göz ardı edildi. Başlangıçta, bu projeler idealist bir çerçevede sunulmuş ve sulama sistemlerinin geliştirilmesi, tarımın modernleştirilmesi ve planlı yerleşim birimlerinin oluşturulması gibi kavramlarla desteklenmiş olsa da uygulamada bu politikaların temelinde devlet destekli bir mülksüzleştirme ve demografik dönüşüm olduğu ortaya çıktı (Veletskiy, 1916). Yerel halkın toprak mülkiyetine ilişkin hakları büyük ölçüde göz ardı edilerek araziler Rus köylülerine tahsis edildi ve bölgenin ekonomik, sosyal ve demografik yapısı onların ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlendi. Bu süreçte, Türk-Müslüman toplulukların temsilcileri ve modernist siyasetçiler, yerel halkın mülkiyet haklarının korunması gerektiğini savunarak bu politikaların uzun vadede toplumsal huzursuzluk ve isyanlara yol açabileceğini öne sürdü. Ancak işgal politikası yanlısı çevreler, Rus köylülerinin yerleştirilmesi yoluyla bölgenin demografik ve ekonomik kontrolünün tamamen Rus çıkarlarına uygun şekilde düzenlenmesini savundu (Galuzo, 1965, s. 346). Türkistan’a göç politikası esasen yerel göçebe nüfusun “fazla topraklarının” zorla ellerinden alınmasıyla bağlantılı olarak uygulanmıştır. Bazı Duma milletvekilleri, göçebe olarak nitelendirilen yerli halkın aslında uzun zamandır yerleşik bir yaşam tarzı sürdürdüğünü ve sadece yanlış bir anlayış sonucu göçebe olarak kabul edildiğini sürekli dile getirmiştir (Süleymenov, 1963). Bu durumda, toprakların ellerinden alınması, Türkistan Yönetmeliği’nin 279. maddesine doğrudan aykırılık teşkil etmiştir. Bu maddeye göre, göçebe nüfus yerleşik yaşama geçtiği andan itibaren tüm verimli toprakların onların kullanımına bırakılması gerekiyordu. Duma’da Türkistan topraklarının Rus göçmenlere açılması meselesi tartışıldığında, bu sürecin mümkün olmadığına dair iki temel neden sürekli gündeme getirildi: yerel halkın haklarının ihmal edilmesi ve bölgedeki uygun, verimli toprakların devlet mülkiyetine geçirilmesi.

Bu bağlamda, Özbekistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi’nde bulunan bir belgede Kazakların sömürge yönetimine yazdığı şikayet dilekçelerinde yerleşik hayata nasıl geçtikleri açıkça ifade edilmiştir. Şikayette şu ifadeler yer verilmiştir:

“Türkistan bölgesi Rusya İmparatorluğu’na bağlanmadan önce biz Kırgızlar (Kazaklar) yalnızca göçebe bir yaşam tarzı sürdürdük çünkü iki taraflı saldırı altında kalmıştık. Daha

sonra, zamanla yerleşik hayata geçtik ve tarımla uğraşmaya başladık. Özellikle 1878 yılından itibaren, Kırgızlar (Kazaklar) arasında sert kış koşulları ve gıda kıtlığı nedeniyle “Kuanşılık”⁴ olarak adlandırılan yılda büyük bir hayvan kaybı yaşandı. Bu süreçte yerleşik hayata geçen Kırgızlar (Kazaklar), büyük çabalar ve kaynaklar kullanarak, yerel bölgede yüzyıllardır var olan ancak hanlık döneminde terk edilen sulama kanallarını yeniden inşa etti. Yerleşik Kırgızlar (Kazaklar), 1886 yılında yürürlüğe giren Türkistan Yönetmeliği’ne kadar Çimkent bölgesinde birçok kabile olarak yaşamaktaydı. Ancak bu gruplar, yaşam tarzlarına göre göçebe olarak adlandırılmaya başlandı” (Tursunbaev, 1950, s. 101).

1908 yılının 13 Haziranında Devlet Duması’na “Oral, Torgay, Akmol, Semey, Sırderya, Yedisu ve Zakaspiy Bölgelerindeki Kırgızların Arazi Düzeni ve Kullanımı” başlıklı bir yasa tasarısı sunulmuştur. Tasarıda, “Kırgızların yaşadığı toprakların önemli bir kısmı, son on yıldır yerleşim bölgelerinin ihtiyaçları doğrultusunda yeniden tahsis edilmekte, bu durum ise Kırgızların topraksız kalmasına yol açmaktadır; bunun sonucu olarak bölgede istikrarsızlık riski ortaya çıkabilir” ifadeleriyle, Çarlık yönetiminin bu meseleye dair endişesi açıkça görülmekteydi (TsGA RK. F.19. Op.1. D.67. L.57). Tasarının yazarları, yerel halkın temsilcilerini de içeren bölgesel komisyonlar kurulmasını önermişlerdir. Bu komisyonların amacı, Rus göçmenlerin yerleştirilmesiyle eş zamanlı olarak yerel halkın tarımsal faaliyetlerini düzenlemektir. Ancak, arazi düzenleme ve tarımsal yerleşimlerin başında bulunan A.V. Krivoşeyin “Arazi mülkiyetinin tahsis edilme süreci hız kazanırken, bu süreci daha da hızlandırmak tehlikeli olur. Ayrıca bu toprakları göçebe halka devredemeyiz, çünkü onlar hâlâ yerleşik hayata uyum sağlayamamakta ve bu yasaya kesinlikle bağlı kalmaktadırlar” ifadeleriyle, Çarlık rejiminin göçebelerden toprak almaya devam edeceğini açıkça ifade etmiştir (TsGA RK. F.19. Op.1. D.65. L.264-265). Bu durum, Duma’daki bazı milletvekilleri tarafından “göçebelerin verimsiz çöl topraklarına itilmesiyle eşdeğer bir yaklaşım” olarak eleştirilmiş ve

---

⁴ 1920-1930 yılları arasında yaşanan ve Kazak tarihinde "Ulı Jut" (Büyük Felaket) olarak anılan kıtlık, hem ekonomik hem de demografik boyutlarıyla derin yıkıma yol açmış olup, bu durumun ağırlığı ayrıca kanıt gerektirmeyecek düzeydedir. Kazak aydınlarının aktardığı bilgilere göre, bu felaket Altay'dan Mangıstau'ya kadar uzanan geniş bozkır coğrafyasını kapsamış ve toplumun her kesimini etkilemiştir. Kuraklık, donmuş toprak gibi aşırı iklim koşullarının yol açtığı buhran, geleneksel Kazak yaşamında "jut" (afetsel yıkım) olarak tanımlanmış ve halk belleğinde ciddi bir tehdit olarak yer edinmiştir. “Jut – yedi kardeş felakettir, sekizincisi ihmalkârlık, dokuzuncusu savurganlık, onuncusu beceriksizliktir” gibi atasözleri ise, bu doğal afetin tarihsel-toplumsal hafızadaki izlerini yansıtır. 19. yüzyılda Kazak bozkırlarında yirmiye yakın büyük çaplı jut vakasının kaydedilmiş olması, bu olgunun tarihsel sürekliliğini ve yıkıcılığını gözler önüne sermektedir. Geniş bilgi için bkz. (Konşin, 1905).

kırsal ekonomiyi felce uğratacağı konusunda endişeler dile getirilmiştir (TsGA RK. F.19. Op.1. D.65. L.162). Ancak A.V. Krivoşeyin, bu eleştirilere karşı, *“Onlar yerlerinden çıkarıldı ve bu süreci durdurmayacağız”* şeklinde kesin bir yanıt vermiştir (TsGA RK. F.19. Op.1. D.65. L.3). Bu tutum, göçebe halkın maruz kaldığı zorlayıcı ve baskıcı arazi politikalarının devam edeceğinin açık bir göstergesiydi.

1909 yazında, III Devlet Duması’nın Göçmen Yerleştirme Komisyonu üyesi A. L. Tregubov, görev gereği Semey ve Yedisu bölgelerine bir inceleme ziyareti gerçekleştirmiştir. A. L. Tregubov, seyahat raporunda göçmen yerleştirme kurumlarının faaliyetlerinden duyduğu hayranlığı dile getirmiştir. Halbuki, ziyaretin sonunda kaleme aldığı değerlendirmelerde, Yedisu gibi verimli topraklara yerleşim için gönderilen Rus köylülerinin bu fırsatı değerlendirmemelerini *“Tanrı önünde günah ve halk önünde utanç”* olarak tanımlamış ve yerel halka yönelik emperyalist bir bakış açısıyla, işgalin sonucunda bu halkın hiçbir kayıp yaşamadığını, hatta kayıplarının sadece *“fazla arazilere”* yönelik olduğunu ifade etmiştir (TsGA RK. F.19. Op.2. D.210. L.2). İskan politikalarının uygulanmasında, yerel Çarlık yönetimi ile merkezi hükümet arasında ciddi fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Örneğin, 1906 yılında Yedisu Askeri Valisi M. E. İonov, göçmenlerin yerleştirilmesini yerel halkın topraklarının zorla alınmasıyla sağlama girişimini bir hata olarak değerlendirmiş ve bu görüş, dönemin Türkistan Genel Valisi N. İ. Grodekov tarafından desteklenmiştir (Grodekov, 1889). Her iki yönetici, göçmenlere sadece gerçekten boş olan veya devlet tarafından sulama projeleriyle desteklenen toprakların verilmesi gerektiğini savunmuştur. Buna karşın, Yedisu Göçmen Yerleştirme Komisyonu Başkanı tarafından sunulan raporlara dayanan Merkezi Arazi Düzenleme ve Tarım İdaresi, yerel halktan toprakların serbestçe alınabilmesi için yasal düzenlemelerin yapılmasını gerekli görmüştür. İlaveten, merkez ile Türkistan yerel yönetimi arasındaki bu anlaşmazlıklar, 1909 yılında A.İ. Samsonov’un Türkistan Genel Valiliği görevine atanmasıyla sona ermiştir (Veletskiy, 1913). 1910 yılında Göçmen Yerleştirme ve Tarım Genel Müdürlüğü, Türkistan Bölgesi Yönetmeliğinin 270. maddesinin değiştirilmesi talebiyle Devlet Duması’na başvuruda bulunmuştur. Mevcut düzenlemeye göre, göçebe yerel halkın kullanımındaki topraklar süresiz olarak kendilerine bırakılmıştı; ek olarak başvurunun temel amacı, *“Kırgızlar için gereksiz olabilecek toprakların”* yönetimin tasarrufuna bırakılmasını sağlamaktı. Bu bağlamda, Devlet Duması Göçmen Yerleştirme Komisyonu şu sonuca varmıştır: *“Yürürlükteki yasalara dayanarak, Dala Bölgesi’ndeki düzenlemelerde olduğu gibi, Türkistan Bölgesi’nde de Kırgızların (Kazakların) kullanımındaki tüm toprakların devlet mülkiyetine geçtiği kabul edilmektedir ve “Dala Yönetmeliğinin 120. maddesine göre Kırgızlara*

(Kazaklara) tahsis edilen “fazla topraklar” Göçmen Yerleştirme ve Tarım Genel Müdürlüğü’nün yetkisine aittir” (TsGA RK. F.19. Op.1. D.26. L.163-177).

Üstelik, Türkistan Bölgesi’ni yönetmeye ilişkin düzenlemede açık bir hüküm bulunmamasına rağmen, bu yönetmeliğin 279. maddesi halen yürürlükte olup, buna göre Kırgızların yerleşik hayata geçmeden önce ekip biçtikleri toprakları kullanmalarına izin verilmektedir. Mevcut yasal çerçevede yapılan bu kıyaslamalar, devletin “*Kırgız (Kazak) halkı için gereksiz*” olarak değerlendirdiği topraklar üzerinde mutlak tasarruf hakkına sahip olduğunu iddia etmeyi hukuki olarak mümkün kılmamaktadır (TsGA RK. F.19. Op.2. D.210. L.20).

1910 yılının 2 Aralık tarihinde Göçmen Yerleştirme Komisyonu’na sunulan yasa tasarısı, bu denli önemli bir meselenin aceleyle kabul edilmesinin yanlış olacağını ve bunun ağır sonuçlar doğuracağını savunan muhalif grubun itirazlarına rağmen, komisyon üyelerinin çoğunluk oyuyla onaylanmıştır. Rus İmparatorluğu’nun resmi organları, “*sınır bölgelerine güvenilir unsurların yerleşmesiyle bu toprakların tam anlamıyla sömürgeleştirileceğini*” ve ancak bu şartla “*söz konusu bölgelerin mutlak mülkiyetinin elde edileceğini*” savunuyordu (TsGA RK. F.19. Op.1. D.65. L.3). Bununla birlikte, K. K. Palen’in incelemeleri, sömürgeleştirilen Yedisu ve Sır Derya bölgelerinde “*fazlalık*” olarak nitelendirilen toprakların büyük ölçüde azaldığını ortaya koymuştur; zira bu topraklar, aslında göçebe nüfusun geleneksel otlak alanlarıydı. K. K. Palen’in sunduğu belgelerde, Rus göçmenlerin bu toprakları yanlış biçimde kullandıklarına dair ayrıntılı veriler yer almıştır. Bunun yanı sıra, S. Vitte’nin değerlendirmesine göre, göçmenlere tahsis edilen bu arazilerde Rus köylülerinin pamuk tarımı yapmaları uygun görülmemeliydi; çünkü bu ürünün stratejik ve ekonomik değerini tam anlamıyla kavrayamayacaklardı. 1910 yılının 20 Şubat’ında, Türkistan’a yönelik göç politikaları hakkında görüşlerini ifade eden S. Vitte, “*Avrupa Rusya’sından Türkistan’ın Sır Derya, Yedisu ve Hazar bölgelerine yönelik göç konusu, siyasi bir perspektifle ele alınmamalıdır*” ifadesini kullanmıştır (TsGA RK. F.19. Op.1. D.65. L.270).

Çimken bölgesindeki Kazak nüfusunun şikâyetleri, Rus yerleşimcilerin gelişiyi birlikte otlak alanlarının ciddi şekilde daraldığını ve bu durumun yerel halkı derin bir yoksulluğa sürüklediğini açıkça ortaya koymaktadır (Materialy po kirgizskomu zemlepol’zovaniyu, 1913, s. 114). Tarihsel belgelerde, geçmişte Çimken bozkırında sıkça görülen geniş beyaz keçe çadırların, hayvan sürülerinin bolluğuyla birlikte kırsal hayatın canlılığını simgelediği belirtilmiştir. Zira, yerleşimci politikalarının sonucu olarak bu çadırların yok olduğu, otlakların neredeyse tamamen ortadan kalktığı ve köylerin ekonomik çöküş yaşadığı görülmüştür. Hayvan sayısındaki dramatik azalma ve otlakların kaybı, göçebe yaşam tarzını sürdüren yerel halkın

ekonomik temelini kökünden sarsmış ve yoksulluğu yaygınlaştırmıştır. Rus İmparatorluğu, yerel halkın bu çöküşüne rağmen, “boş” olarak tanımladığı toprakların Rus yerleşimciler lehine kamulaştırılmasını kararlilikla sürdürmüştür (Dannye byudzhethnogo issledovaniya, 1910, s. 96). Bu süreçte yerel halk tarafından dile getirilen talepler ve itirazlar tamamen göz ardı edilmiştir. Özellikle tarıma elverişli ve sulanabilir arazilerin zorla el değiştirilmesi, bölgedeki kırsal ekonomiyi çöktürmüş ve göçebe toplulukların yaşam alanlarını ortadan kaldırmıştır. Bu durum, sadece ekonomik kayıplara yol açmakla kalmamış, aynı zamanda toplumsal dengeleri de altüst etmiştir.

Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi’nin 64 numaralı fonunda gerçekleştirilen kapsamlı araştırmalar sırasında, Çarlık dönemi iskan politikalarına ilişkin yerel Kazak nüfusunun şikâyetlerini içeren yaklaşık 112 dosya analiz edilmiştir. İncelenen belgeler, dönemin sömürge politikalarının doğurduğu sosyo-ekonomik ve kültürel sorunları derinlemesine anlamak için önemli bir kaynak teşkil etmektedir (Materialy po kirgizskomu zemlepol’zovaniyu, 1913). Dosyaların içerik analizi, Kazak halkının şikâyetlerinin merkezinde otlak arazilerinin zorla ellerinden alınması ve bu toprakların Rus göçmen çiftçilerine devredilmesi olduğunu ortaya koymaktadır. Yerel halkın, bu topraklarda Rus köylülerinin İslam inancına aykırı olarak domuz yetiştirdiğine dair duyduğu rahatsızlık, şikâyetlerde sıklıkla dile getirilmektedir (TsGA RK. F.19. Op.1. D.67. L.57). Bu durum, yalnızca ekonomik hak kaybıyla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda yerel halkın dini ve kültürel değerlerinin ihlal edilmesi olarak algılanmaktadır. Bunun yanı sıra, belgelerde Kazak halkının çarlık yönetimine bağlı ilçe yöneticilerine yönelik derin bir güvensizlik duyduğu açıkça görülmektedir (TsGA RK. F.19. Op.1. D.67. L.22). Bu yöneticilerin yalnızca Rus göçmenlerinin çıkarlarını koruyan bir tutum sergilediği ve Kazak nüfusunun hak ve taleplerini göz ardı ettiği yönündeki eleştiriler yaygındır. Söz konusu şikâyetler, çarlık dönemi yönetiminin bölgede uyguladığı politikaların, yerel nüfusun sosyo-ekonomik yapısını zayıflatmakla kalmayıp, aynı zamanda etnik ve dini gerginlikleri artırdığını göstermektedir.

4. P. Stolipin İskan Politikalarının Kazak Halkı Üzerindeki Etkileri ve Çarlık Yönetimine Yönelik Şikâyetler

20. yüzyılın başlarında P. Stolipin reformlarının uygulanması, Kazakistan’da toprak meselesini daha da derinleştirerek kritik bir kriz ortamı oluşturmuştur. Bu durum, Çarlık Rusyası’nın göç ve yerleşim politikalarının yoğunlaştırılmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Kazak topraklarına yönelik Rus yerleşimlerinin artması, Kazak halkının doğal coğrafi koşullara uyum sağlayarak geliştirdiği dengeli arazi kullanım sistemini ciddi şekilde sarsmıştır. Kazak

bozkırlarında uzun yıllara dayanan otlak ve tarım alanlarının ekonomik açıdan rasyonel yönetimi ihlal edilmiş, bölgedeki geleneksel hayvancılık ve tarımsal faaliyetlerin sürdürülebilirliği sekteye uğramıştır.

Çarlık hükümeti, Kazakistan topraklarını sistematik bir biçimde iskâna açarak Rusya'nın ekonomik ve stratejik çıkarlarını güçlendirmek için yeni bir tarım yasası hazırlamıştır. Çarlık İmparatorluğu Başbakanı P. Stolipin, Kazakistan'ın toprak reformları kapsamına alınmasını, devletin genişleme politikası açısından bir zorunluluk olarak değerlendirmiştir. 1909 yılında uygulamaya konulan yeni göç stratejisi, sınır bölgelerinin Rus nüfus ile pekiştirilmesini öngören bir yaklaşım olarak şekillenmiştir. Araştırmacı A. Tursunbayev'in verilerine göre, 1909 yılı göç hareketlerinin en yoğun yaşandığı dönem olmuş, bu yıl içinde yalnızca erkek nüfus bazında 87.711 kişinin göç ettiği kaydedilmiştir. Bu rakam, 1906 yılına kıyasla %350 oranında bir artış göstermektedir (TsGA RK. F.19. Op.2. D.270. L.128-130). Göçmenlerin büyük çoğunluğu, özellikle Yedisu ve Sır Derya gibi göçebe Kazak topluluklarının yaşadığı bölgelere yönlendirilmiş, böylece bu alanlar Rus yerleşim politikalarının odak noktası haline gelmiştir. 1906 yılında Türkistan Genel Valiliği tarafından hazırlanan raporda belirtildiği üzere, bölgedeki tarım arazileri esasen boş olarak nitelendirilmemekle birlikte, göçebelerin kullanımındaki meraların devlet tasarrufuna geçirilmesi bir gereklilik olarak sunulmuştur. Türkistan Genel Valisi Yardımcısı'nın şu tespiti, sürecin ardındaki geniş kapsamlı hedefleri açıkça ortaya koymaktadır: *“Yerleşim için tamamen serbest ve elverişli arazi bulunmamaktadır. Bu nedenle, Rus göçmen yerleşimlerinin gerçekleşebilmesi için, hâlihazırda göçebelerin kullandığı toprakların devlet kontrolüne alınması kaçınılmazdır”* (TsGA RK. F.19. Op.1. D.26. L.212). Bu perspektif, Kazak topraklarının kademeli olarak el konulmasını meşrulaştıran bir çerçeve sunmuş, neticede bölgedeki ekonomik, sosyal ve kültürel yapının köklü şekilde dönüşümüne neden olmuştur.

1910 yılında Yedisu resmî olarak Rus yerleşimcilerine açılmış olsa da, bölgedeki iskân süreci daha önce başlamıştı. S. N. Veletskiy'in raporuna göre, Yedisu'da tarıma elverişli 4 milyon 100 bin desyatin arazi bulunurken, 1913 yılına kadar bunun 2 milyon 674 bin desyatini iskân fonuna tahsis edilmiş, böylece toplam tarıma uygun alanın % 65'i Rus göçmenlere devredilmiştir. Üstelik bu miktara, Rus yerleşimciler tarafından kendiliğinden işgal edilen topraklar dâhil edilmemiştir (Kranikhfeld, 1898). Çarlık yönetimi, Kazak halkının geçim kaynağı olan mera ve ekim alanlarını yerleşimcilere tahsis ederken, Kazakların şikâyetleri sürekli olarak göz ardı edilmiştir. Bölgedeki toprak meseleleriyle ilgili oluşturulan geçici komisyonlar, Kazakların tarımla zayıf bir bağa sahip olduğunu iddia ederek, onların toprak

kaybından büyük zarar görmeyeceğini savunmuş, ancak pratikte bu yaklaşım, yerli halkın tamamen yerinden edilmesine ve göçebe yaşam biçiminin çökmesine yol açmıştır.

Stolipin dönemi tarım reformu günümüzde hâlâ çeşitli yorumlara ve tartışmalara konu olmaktadır. Özellikle Stolipin'in "devletin tüm gücü zayıf kesime yardım etmeli" yönündeki görüşü, onun sosyal devlet anlayışına dair dikkat çekici bir örnektir. Bu yaklaşım, Batı Avrupa'daki devletçi sosyalizm tecrübelerine dayanmakta olup, Stolipin'in reform anlayışında sosyal adaletin bir araç olarak kullanıldığını gösterir. Reformun özü, köylüleri bireysel mülkiyete yönlendirmek ve onları geleneksel köy topluluklarının (obşına) bağlayıcılığından kurtararak bağımsız ekonomik aktörler hâline getirmektir. Bu çerçevede Stolipin reformları, Stalin dönemindeki zorunlu kolektivizasyona zıt bir model olarak sunulmuştur; ancak bu konuda farklı görüşler de mevcuttur. Bu reformun gerçek hedeflerini, uygulama yöntemlerini ve ortaya çıkan sonuçlarını anlamak için köylü toplulukları ve bireysel mülkiyet ilişkileri arasındaki dönüşüm süreçlerine yakından bakmak gerekir.

Çarlık Rusya'sında 1900'lerin başına kadar kırsal alanda topluluk (obşına) mülkiyeti hâkimdi ve köylülerin yaklaşık %20'si bireysel kullanımda toprağa sahipti (TsGA RK. F.19. Op.1. D.67. L.12). Ancak Stolipin'in reformları, köylü hanelerini bireysel mülk sahibi yapmayı ve bu sayede modern tarımsal üretimi teşvik etmeyi amaçladı. Reformla birlikte topluluğun toprak üzerindeki sahiplik niteliği giderek zayıfladı; köylüler topraklarını devredebilir, kiraya verebilir ve kendi ekonomik iradelerini kullanabilir hâle geldiler. Obşına sisteminin ortadan kaldırılması, köylülerin daha özgür ve bağımsız üretici olarak yapılandırılmasını sağlasa da, bu dönüşüm süreci kolay olmadı. Zira köylülerle toprak sahipleri (pomeşçik) arasındaki ilişkiler, topluluk aracılığıyla belirlenirken; bireyselleşen köylü, bu koruyucu yapının dışına çıkmak zorunda kaldı. Topluluğun ortadan kalkması, hem köylünün hem de toprak sahibinin çıkarlarını yeniden tanımlamaya zorladı ve bu süreç, feodal ilişkilerin çözülmesiyle birlikte kapitalistleşme yönünde bir adım teşkil etti.

Ancak bu reform süreci köylülerin tümü için eşit derecede olumlu sonuçlar doğurmadı. Sadece az bir kısmı güçlü ve müreffeh birer bağımsız çiftçi olabildi; diğer bir kısmı fakirleşti veya eski yoksulluk koşullarında yaşamaya devam etti. Bu da kırsal alanda ekonomik eşitsizliklerin artmasına neden oldu. Lenin'in terminolojisiyle ifade edecek olursak, bu iki ayrı yol – biri Amerikan tarzı demokratik tarım gelişimi, diğeri Prusya tarzı tutucu dönüşüm – arasında Rus tarımı bir ikilem içinde kaldı. Stolipin'in bireysel mülkiyet odaklı reformu, liberal ve kalkınmacı bir vizyon taşımakla birlikte, köylülerin büyük çoğunluğu için oldukça zorlu ve uzun bir dönüşüm süreci anlamına gelmekteydi. Reformun kalıcı etkilerini değerlendirmek için

yalnızca ideolojik yaklaşımlar değil, sosyo-ekonomik sonuçları da çok boyutlu bir şekilde analiz edilmelidir (TsGA RK. F.19. Op.1. D.8. L.52).

Stolipin'in öngördüğü tarım reformu en az yirmi yıllık uzun vadeli bir dönüşüm sürecini hedeflemekteydi. *"Devlete iç ve dış huzur verin, size bambaşka bir Rusya göstereceğim"* sözleriyle reformlarının kapsamını tanımlayan Stolipin, kırsal alanlarda kapitalist üretim ilişkilerinin yerleşmesini arzulamıştı. Bu reformlar köylülük içerisinde sosyal farklılaşmayı derinleştirerek zengin köylüler (kulaklar) ile yoksul köylüler arasında ekonomik uçurum yaratmış ve aynı zamanda Rus iç bölgelerinden Kazakistan'a yönelen büyük çaplı göç hareketlerini teşvik etmiştir. Yeni yerleşim politikaları, tarımsal kalkınma adına yapılmış gibi sunulsa da, temelinde sömürgeci amaçlar taşıyan bu uygulamalar, yerli halkı topraklarından ederek yeni yerleşimcilere alan açmayı hedeflemiştir.

Ancak reformun uygulanma sürecinde kırsal alandaki sosyal huzursuzluklar giderilememiştir. Özellikle orta halli ve yoksul köylüler, ekonomik baskılar altında ezilerek topraklarını kaybetmiş, büyük bir bölümü ise geri dönüş göçleriyle köylerine dönmek zorunda kalmıştır. Ne var ki döndüklerinde ne evleri ne de toprakları kalmıştır. Reformun toprak sahiplerinin (pomeşçiklerin) arazilerine dokunmaması, köylülerin gözünde bu girişimi adaletsiz ve sınıfsal bir uygulama olarak algılatmıştır. Bu nedenle kırsalda yeni bir direniş dalgası ortaya çıkmış, toplumsal kutuplaşma daha da keskinleşmiştir. Kazak bozkırlarında ise Çarlık Rusya'nın iskan ve işgal politikaları doğrudan yerel toplumsal yapıyı etkilemiştir. Kazak köylüleri (şarualar), hem Rus göçmenler sömürüye maruz kalmışlardır.

Sonuç

20. yüzyılın başında Çarlık Rusyası'nın Kazak topraklarında yürüttüğü iskân politikası, hem hukukî temelleri hem de pratikteki sonuçları açısından geniş çaplı sosyo-politik etkiler yaratmış ve Kazak halkının derin hoşnutsuzluğuna neden olmuştur. Türkistan genelinde uygulanan idarî yeniden yapılandırma, yerel halkın siyasi iradesini yok sayarak Rus merkezi otoritesinin mutlak kontrolünü tesis etmeyi amaçlamış, bu doğrultuda yürürlüğe konulan düzenlemeler, yerli Türk-Müslüman halkın geleneksel yönetim biçimlerini ve hukukî özerkliğini sistematik biçimde ortadan kaldırmıştır. Özellikle Türkistan'da Çarlık Rusya'sının İdari Yapılandırma ve Yönetim Politikalarının Hukuki Temelleri başlığı altında ele alınan uygulamalar, yerel kadı mahkemelerinin yetkisizleştirilmesi, vakıfların denetim altına alınması ve Kazak bozkırlarında yeni idarî bölgelere ayrılma yoluyla sömürgeci bir yapı inşa edilmiştir.

1908 yılında Senatör K. K. Palen'in hazırladığı kapsamlı inceleme raporu, Türkistan'ın İdari Düzeni ve Çarlık Rusyası'nın İşgal Politikasının sadece idarî ve hukukî boyutlarını değil,

aynı zamanda bu politikaların halk nezdindeki yansımalarını da açıkça ortaya koymuştur. K. K. Palen'in raporuna göre Türkistan eyaletlerinde yerel halkın yönetime katılımı neredeyse tamamen ortadan kaldırılmış, Rus yerleşimcilerin çıkarları doğrultusunda yeniden şekillendirilen idarî yapılar, Kazak halkının ekonomik ve kültürel yaşamını derinden etkilemiştir. Bu dönemde artan baskılar, denetim mekanizmalarının keyfiliği ve mahallî halkın adalet sisteminden dışlanması, çok sayıda şikâyet ve toplumsal huzursuzluklara zemin hazırlamıştır. Raporda özellikle *“yerli halkın Rus göçmenleriyle aynı yasal haklara sahip olmaması”* durumu, bölgedeki toplumsal adaletsizlikleri gözler önüne sermektedir.

Kazak Halkının Şikâyetleri ve Rus Göçmenlerinin Kazakistan'a Yerleştirme Politikası çerçevesinde ele alındığında ise, halkın en büyük tepkisi, Çarlık yönetiminin Kazak topraklarını *“fazla”* veya *“boş”* olarak tanımlayıp bu toprakları Rus köylülerine tahsis etmesidir. Bu politika, özellikle P. A. Stolipin'in 1906 yılında başlattığı tarım reformları kapsamında daha da yoğunluk kazanmış ve Stolipin İskân Politikalarının Kazak Halkı Üzerindeki Etkileri başlığı altında değerlendirildiğinde, bu reformlar köklü sosyo-ekonomik sonuçlar doğurmuştur. Reformlar, Kazak göçebe yaşam tarzını tehdit etmiş, hayvancılıkla geçinen halk topraklarından edilerek marjinalleştirilmiştir. Bununla birlikte, kazak köylülerinin mallarına, otlaklarına el konulması, onların ekonomik bağımsızlıklarını kaybetmelerine yol açmış, direniş ve şikâyetlerin çoğalmasına neden olmuştur.

Sonuç olarak, 20. yüzyılın başında Çarlık Rusyası'nın Kazakistan'daki iskân politikası, yalnızca demografik ve toprak mülkiyeti düzeyinde değil, aynı zamanda idarî ve hukukî yapılar üzerinden yerli halkın yaşam biçimini, sosyo-kültürel dokusunu ve siyasal haklarını derinden zedelemiştir. Kazak halkının şikâyetleri, bir yandan mülksüzleşmenin ve eşitsizliğin ifadesi olurken, diğer yandan bir ulusun sömürgeciliğe karşı tepkisini ve kimliğini koruma çabasını yansıtmaktadır. Bu süreç, Kazak bozkırlarında modern ulus bilincinin ve siyasal uyanışın zeminini hazırlamış, yerli halkı yeni mücadele biçimlerine sevk ederek sonraki dönemdeki özgürlük ve bağımsızlık taleplerine yön vermiştir.

Arşiv Belgeleri

TsGA RK - Tsentralniy Gosudarstvenniy Arhiv Respubliki Kazahstan (Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi)

TsGA RK. F.64. Op.1. D.4720. L.368.

TsGA RK. F.25. Op.1. D.2946. L.43.

TsGA RK. F.25. Op.1. D.2682. L.22.

TsGA RK. F.29. Op.1. D.60. L.25-26.

TsGA RK. F.8. Op.1. D.27. L.1.

TsGA RK. F.R-9. Op.1. D.56. L.1-6.

TsGA RK. F.R-1414. Op.1. D.11. L.30.

TsGA RK. F.19. Op.1. D.67. L.57.

TsGA RK. F.19. Op.1. D.65. L.162.

TsGA RK. F.19. Op.1. D.65. L.264-265.

TsGA RK. F.19. Op.1. D.65. L.3.

TsGA RK. F.19. Op.2. D.210. L.2.

TsGA RK. F.19. Op.1. D.26. L.163-177.

TsGA RK. F.19. Op.2. D.210. L.20.

TsGA RK. F.19. Op.1. D.65. L.3.

TsGA RK. F.19. Op.1. D.65. L.270.

TsGA RK. F.19. Op.1. D.67. L.57.

TsGA RK. F.19. Op.1. D.67. L.22.

TsGA RK. F.19. Op.2. D.270. L.128-130.

TsGA RK. F.19. Op.1. D.26. L.212.

TsGA RK. F.19. Op.1. D.67. L.12.

TsGA RK. F.19. Op.1. D.8. L.5.

Kaynaklar

Abaşın S. Sovetskiy kishlak: Mezhdú kolonializmom i modernizatsiei. M.: NLO.

Abaşın, S. (2015). *Ocherk pervyy. Tri vzglyada na zavoevanie* Birinci deneme. Fetihin Üç Görünümü.

Galuzo, P.G. (1965). *Agrarnye otnosheniya na yuge Kazakhstana v 1867–1914 gg.* 1867-1914 yılları arasında Kazakistan'ın güneyindeki tarımsal ilişkiler. Nauka.

Geyer, I. I. (1893). *Po russkim seleniyam Syr-Dar'inskoy oblasti (Pis'ma s dorogi)*. Syr-Dar'inskaya bölgesindeki Rus köyleri hakkında (Yoldan mektuplar. T. 1. Chimkentskiy uyezd.

Taşkent.

Grodekov, N. I. (1889). *Kirgizy i karakirgizy Syr-Dar'inskoy oblasti*. Sir Derya bölgesinin Kırgızları Karakırgızları.T.1. Yuridicheskiy byt. Taşkent.

Kaufman A. A. (1910). *Formy khozyaystva v ikh istoricheskoy razvitiy*. Tarihsel gelişimleri içinde ekonomi biçimleri. izd. Narodnykh Universitetov.

Kozhahmetov, G. Z. (1999). *Gosudarstvennaya Duma i narody Stepnogo kraya v 1905–1917 gg.* Devlet Duması ve Bozkır bölgesinin halkları 1905-1917. Bolaşak-Baspa.

Kranikhfeld, V. P. (1898). *Stepnoe kirgizskoe khozyaystvo v Uralskom uyezde*. Uralsk bölgesindeki Bozkır Kırgız çiftliği. Pamyatnaya knizhka Uralskoy oblasti na 1898 god.Saratov.

Ksenjik, G. N. (2015). *Istoricheskaya geografiya stepnykh oblastey Kazakhstana v XIX – nachale XX vv.* 20. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar Kazakistan'ın bozkır bölgelerinin tarihi coğrafyası. Ayganim.

Palen, K. K. (1910). *Otchyot po revizii Turkestanskogo kraya, proizvedyonnoy po Vysochayshemu povelению senatorom gofmeysterom grafom K.K. Palenom*. Senatör Hofmeister Kont K. K. tarafından Türkistan bölgesinin en yüksek emirle denetlenmesine ilişkin rapor Palenom] Pereselentscheskoye delo v Turkestane. SPb.

Pereudina, N. (1981). *Materialy senatorskoy revizii Turkestanskogo kraya 1908–1910 godov*. 1908-1910 yıllarında Türkistan bölgesinin senato denetiminin materyalleri. Istoriya SSSR, 3.

Sedel'nikov, T.I. (1907). *Bor'ba za zemlyu v Kirgizskoy stepi (kirgizskiy zemel'nyy vopros i kolonizatsionnaya politika pravitel'stva)*. Kırgız Bozkırında Toprak Mücadelesi (Kırgız Toprak Sorunu ve Hükümetin Kolonizasyon Politikası). Elektropechatnya tovarishchestva. Delos.

Şkapskiy, O. A. (1906). *Pereselentsy-samovol'tsy i agrarnyy vopros v Semirechenskoy oblasti*. Semirechye bölgesindeki kendi isteğiyle yerleşenler ve tarım sorunu. izd. Per. upr.

Skripiev, P. (1909). *Ekonomicheskoe polozhenie pereselentsev, vodvorivshikhsya v Chimkentskom uyezde, Syr. Daryinskoy oblasti*. Sir-Derya Bölgesi Çimkent İlçesine yerleşen yerleşimcilerin ekonomik durumu. Voprosy kolonizatsii. 4.

Stetkeviç, A. (1899). *Ubytochen li Turkestan dlya Rossii*. [Türkistan Rusya için kârsız mı?]. SPb.

Stolypin P. A. & Krivoşein A.V. (1911). *Zapiska predsdatelya Soveta ministrov i glavnoupravlyayuşçego zemleustroystvom i zemledeliem o poezdke v Sibir' v 1911 godu*. Voprosy kolonizatsii., 8.

Süleymenov, B. (1963). *Agrarnyy vopros v Kazakhstane posledney treti XIX – nachala XX vv. (1867–1907 gg.)*. 20. yüzyılın son üçte biri - 20. yüzyılın başlarında Kazakistan'da tarım sorunu. (1867–1907). Izd. AN KazSSR.

Türkistanskiye Vedomosti Gazetesi. (1908, 153).

Tursunbaev, A. B. (1950). *Iz istorii krest'yanskogo pereseleniya v Kazakhstane*. Kazakistan'daki köylü göçünün tarihinden. Izd. AN KazSSR.

Veletskiy, S. N. (1913). *Zapiska o polozhenii i nuzhdakh pereselentscheskogo dela v Semirechenskom rayone k 1-mu yanvaryu 1913 goda*. 1 Ocak 1913'te Semireçensk bölgesindeki yeniden yerleşim işinin durumu ve ihtiyaçları hakkında not. SPb.

Veletskiy, S. N. (1916). *Semirechenskaya oblast' i yeyo koloniya. Itogi rabot po kolonizatsii Semirech'ya za 8 let (1906–1913 gg.)*. Semireçensk bölgesi ve kolonisi. Semirechye'nin 8 yıllık (1906-1913) kolonizasyonuna ilişkin çalışmaların sonuçları. SPb.

Venyukov, M. (1860). *Zametki o stepnykh pokhodakh v Srednyuyu Aziyu*. Orta Asya'daki bozkır seferlerine dair notlar. Voyennyy sbornik, 12, 269–298.

Vişoçayşe odobrennoe 18 iyunya 1908 g. osoboe nastavlenie senatoru, naznaçennomu po Vişoçayşemu poveleniyu k proizvodstvu revizii Turkestanskogo kraya. Turkestanskije vedomosti. 1908.153.

Voşçinin, V. (1914). *Ocherki Novogo Turkestana. Svet i teni russkoy kolonizatsii*. Yeni Türkistan Üzerine Denemeler. Rus sömürgeciliğinin ışığı ve gölgeleri. SPb.